

تحلیل محتوای کتاب درسی پیام‌های آسمان دوره متوسطه اول از منظر توجه به شایستگی‌های پایه اخلاقی برنامه‌درسی ملی علی عباسپور^۱، علیرضا عصاره^۲، مهدی سبحانی‌نژاد^۳، قدسی احقر^۴

چکیده

این تحقیق با هدف تحلیل محتوای کتاب درسی پیام‌های آسمان دوره متوسطه اول از منظر توجه به شایستگی‌های پایه اخلاقی برنامه‌درسی ملی انجام شد. روش پژوهش، توصیفی و روش جمع‌آوری داده‌ها سندکاوی کتاب‌های درسی با روش کدگذاری کوربین و اشتراوس بود. جامعه و نمونه پژوهش کتب درسی پیام‌های آسمانی دوره متوسطه اول در سال تحصیلی ۹۶-۱۳۹۵ بودند. ابزار گردآوری اطلاعات سیاهه تحلیل محتوای کتاب‌های درسی بر اساس شایستگی‌های اخلاقی برنامه‌درسی ملی بود که روایی صوری و محتوایی آن توسط کارشناسان دفتر تالیف کتب درسی و متخصصان برنامه‌درسی تایید شد. براساس یافته‌های پژوهش از مجموع ۱۵۴ فراوانی مرتبط با شایستگی‌های پایه اخلاقی برنامه‌درسی ملی که در سه کتاب شناسایی شد، سهم هر یک از پایه‌های هفتم، هشتم و نهم به ترتیب ۷۵، ۴۸ و ۳۱ مورد بود. همچنین از نظر توزیع فراوانی شایستگی‌های در بین محورهای سه گانه، محور گرایش و تمایلات با ۸۵ فراوانی بیشترین سهم و محور شناخت و معرفت با ۳۰ فراوانی کمترین سهم را داشت. علاوه بر آن از مجموع ۱۹ شایستگی اخلاقی پایه مورد نظر برنامه‌درسی ملی در کتب پایه‌های هفتم، هشتم و نهم صرفاً به ترتیب به ۱۳، ۹ و ۶ شایستگی توجه شده بود. بنابراین برای ایجاد و ارتقای شایستگی‌های پایه اخلاقی می‌توان با تدوین راهنمای برنامه‌درسی حوزه یادگیری «حکمت و معارف اسلامی» و بازنگری در محتوای کتب مذکور بر اساس آن اقدام کرد.

کلید واژه‌ها: تحلیل محتوا، کتاب پیام‌های آسمان، شایستگی‌های پایه اخلاقی، برنامه‌درسی ملی.

پذیرش مقاله: ۱۳۹۸/۰۴/۰۸

دریافت مقاله: ۱۳۹۸/۰۳/۰۱

این مقاله برگرفته از رساله دکتری تخصصی نویسنده اول در رشته برنامه‌ریزی درسی است.

۱- دانشجوی دکتری برنامه‌ریزی درسی، گروه علوم تربیتی، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران

abaspour276@gmail.com

۲- دانشیار گروه علوم تربیتی دانشگاه تربیت دبیر شهید رجایی، تهران، ایران (نویسنده مسئول) -alireza-

_assareh@yahoo.com

۳- دانشیار گروه علوم تربیتی، دانشگاه شاهد، تهران، ایران msnd47@gmail.com

۴- دانشیار سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی، پژوهشگاه مطالعات آموزش و پرورش، تهران، ایران

Ahghar2004@yahoo.com

مقدمه

با نهادینه شدن نقش و اهمیت تعلیم و تربیت در توسعه جوامع و بالندگی نسل جوان و نوجوان، تلاش‌های بسیاری برای قانونمند کردن این فرایند خطیر آغاز شده و تعلیم و تربیت به انشعابات متعددی تقسیم شده است. در این میان برنامه‌های درسی به‌عنوان قلب نظام تعلیم و تربیت و ابزاری در جهت تحقق اهداف آموزش و پرورش، بیشتر مورد توجه قرار گرفته است. نظام تعلیم و تربیت در هر کشوری برای آنکه بتواند نقش مهم خود را ایفا کند، نیازمند ملاحظاتی است که از جمله می‌توان به اتخاذ اهداف و آرمان‌های صحیح با توجه به شرایط کشور و تجزیه این اهداف به اهداف خردتر در سطوح مختلف آموزش و پرورش اشاره کرد (نوری، احمدوند و غفاری، ۱۳۹۷). امروزه جوامع بشری دچار بحران هویت، معنویت و اخلاق شده‌اند، لذا نیاز بشر به تزکیه و پرورش به مراتب بیشتر از نیاز او به آموزش است. بر این اساس، رشد و تثبیت ارزش‌های اخلاقی در دانش‌آموزان یکی از مسائل اساسی تعلیم و تربیت رسمی و عمومی کشور است که در راستای ایجاد و ارتقای سلامت اخلاقی متریان و در ارتباط متقابل با دیگر جنبه‌های رشد صورت می‌گیرد و ضمن تأثیر فراوان بر شخصیت آنان، زندگی آینده ایشان را جهت می‌دهد (سجادی، ۱۳۸۴). در این میان برنامه‌های درسی به مثابه قلب نظام تعلیم و تربیت و ابزاری در جهت تحقق اهداف آموزش و پرورش، بیش از پیش مورد توجه قرار گرفته است تا با ارتقای توانایی عقلی دانش‌آموزان، ارتباطات آنان را در چهار عرصه خود، خدا، خلق و خلقت به درستی هدایت نموده و سبب تقویت نگرش فراگیران در برابر انواع شیخون‌های فرهنگی گردد (سلیمان‌نژاد، ۱۳۹۲). بر همین اساس سند تحول بنیادین آموزش و پرورش به مثابه نقشه راه ایجاد تحول راهبردی در نظام آموزشی کشور، تحقق آرمان‌های انقلاب اسلامی ایران را در گرو تربیت انسان‌های پاکدامن، متقی، آزاده و اخلاقی دانسته و در برنامه‌درسی ملی جمهوری اسلامی ایران نیز از «اخلاق»، به‌عنوان یکی از شایستگی‌های مورد انتظار برای تربیت متریان در حوزه تربیت و یادگیری تحت عنوان «حکمت و معارف اسلامی» یاد شده است که در تمام حوزه‌های یازده گانه باید مورد توجه قرار گیرد (حسینی، ۱۳۹۵).

در نظام برنامه‌ریزی درسی که چگونگی تولید درون‌دادها، عناصر تشکیل‌دهنده، فرایند و ارزشیابی از برنامه‌های درسی را تعیین می‌کند، عنصر «محتوا» پس از «هدف» به‌عنوان یکی از ارکان و عناصر مهم برنامه‌درسی محسوب می‌گردد که باید بر اساس ملاک‌ها و استانداردهای

برنامه‌درسی ملی تهیه و تدوین گردد. از این‌رو در نظام تربیت رسمی و عمومی کشور به‌عنوان یک نظام متمرکز، بیشترین فعالیت و تجارب تربیتی دانش‌آموز و معلم بر محور برنامه‌های درسی سازماندهی و عرضه می‌شود (عریضی سامانی و عابدی، ۱۳۸۲). در برنامه‌درسی ملی، «شایستگی‌های پایه» بیان تفصیل‌یافته‌ای از اهداف کلی برنامه‌های درسی و تربیتی است که انتظار می‌رود دانش‌آموزان در طی دوره تحصیلات مدرسه‌ای در مجموعه عناصر پنج‌گانه الگوی هدف‌گذاری (تعقل، ایمان، علم، عمل و اخلاق) به مرتبه‌ای از این شایستگی دست یابند. مؤلفه‌های مرتبط با شایستگی‌های پایه در عنصر اخلاق شامل «رعایت تقوی الهی در تمام شئون زندگی فردی و اجتماعی، تعهد به ارزش‌های اخلاقی مانند صدق، صبر، احسان، حسن خلق، حیا، شجاعت، خویشنداری، قدرشناسی، رضا، عدالت، قناعت، نوع‌دوستی، تکریم والدین و معلم در شئون و مناسبات فردی و اجتماعی، ارزش‌گذاری برای کار، معاش حلال و داشتن روحیه تلاش مستمر، ارزشمند دانستن عالم، علم‌آموزی و یادگیری مادام‌العمر، تقدم بخشیدن منافع ملی بر گروهی و منافع جمعی بر فردی، ارزشمند دانستن عالم و مخلوقات هستی و التزام به اصول و ارزش‌های اخلاقی در استفاده از علوم و فناوری‌های نوین» می‌باشد (شورای عالی آموزش و پرورش، ۱۳۹۰).

کتاب درسی سنتی‌ترین رسانه‌ای است که از طریق آن محتوای برنامه‌درسی به‌عنوان ابزاری برای انعکاس تغییرات برنامه‌درسی به صورت مکتوب ارائه و فعالیت‌ها و تجارب تربیتی یادگیرندگان بر محور آن سازماندهی می‌شود (دیباچی صابر، جعفری ثانی و آیتی، ۱۳۸۹). تعیین محتوای درسی از مسائل بسیار مهم در نظام‌های آموزشی و درسی است و انتخاب آن به این پرسش پاسخ می‌دهد که چه چیزی باید آموخته شود؟ از این‌رو نقش کتاب درسی، فراهم کردن امکانات و شرایط مناسب برای ایجاد تغییرات مطلوب در رفتار دانش‌آموزان از طریق فرایند یاددهی و یادگیری است. دستیابی به اهداف دینی و اخلاقی جامعه که به صورت اهداف آموزشی و در قالب کتاب‌های درسی و محتوای تعیین‌شده منعکس می‌شوند، آرمان هر نظام آموزشی است. لذا اگر برنامه‌درسی و محتوای کتاب‌های مربوط هماهنگ و همسو با اهداف کلی و جزئی نظام نباشد، نمی‌توان به تحقق هدف‌های مورد انتظار امید داشت. زیرا موفقیت یک نظام آموزشی در گرو هماهنگی اجزای متشکله با یکدیگر و همسویی اجزا در جهت تحقق هدف‌ها و تناسب

آن با ویژگی‌های خاص مخاطبان آموزشی است. اطمینان از این تناسب نیاز به بررسی و تحلیل محتوا دارد (رئیس دانا، ۱۳۷۴).

تحلیل محتوا یک روش تحقیق است که به صورت منظم و عینی به توصیف مقدراری محتوای آشکار می‌پردازد. در این روش پیام‌ها و یا اطلاعات به صورت منظم کدگذاری و به خوبی طبقه‌بندی می‌شوند تا پژوهشگر بتواند به صورت کمی تجزیه و تحلیل کند. همچنین تحلیل محتوا، کاربرد روش‌های کمی و کیفی، عینی و نظام‌دار برای توصیف رسانه‌های آموزشی و آگاهی از میزان تاثیرگذاری آن در فرایند یاددهی و یادگیری، تأثیرات آشکار و پنهان در فراگیران و شناخت واقعیت‌های اجتماعی است (سمیعی و افضل‌خانی، ۱۳۹۲). به این سبب است که در کشور ما، کتاب درسی مظهر تحولات برنامه‌درسی به شمار می‌رود و نارسایی‌های آن در عمل از بنیادی‌ترین معضلات نظام آموزشی محسوب می‌گردد. بنابراین در دوره متوسطه اول کتاب پیام‌های آسمان به‌عنوان بستر تخصصی مناسب برای ارائه محتوای اخلاقی به دانش‌آموزان دوره در نظر گرفته شده است. زیرا این درس با مأموریت تربیت اخلاقی و ارزشی نظام تربیت رسمی و عمومی ارتباط استواری دارد (حسنی، ۱۳۹۵).

پژوهش‌های متعددی به تحلیل محتوای کتب درسی مرتبط با اخلاق به‌ویژه پیام‌های آسمان دوره متوسطه پرداخته‌اند، اما هیچ یک، آن‌ها را از منظر توجه به شایستگی‌های پایه اخلاقی برنامه‌درسی ملی بررسی نکرده است. برای نمونه، نوری و همکاران (۱۳۹۷) در پژوهشی با عنوان میزان هم‌خوانی برنامه‌درسی معارف اسلامی (محتوی و اهداف) دوره عمومی آموزش و پرورش ایران با اهداف (شایستگی‌های پایه) سند تفصیلی برنامه‌درسی ملی به این نتیجه رسیدند که عناصر تعقل، ایمان، علم، عمل و اخلاقی به ترتیب ۱۹/۷۹ درصد، ۲۷/۸۹ درصد، ۳۳/۹۸ درصد، ۱۳/۱۷ درصد و ۵/۱۷ درصد فراوانی داشت. در این کتب بیشترین ضریب اهمیت مربوط به عنصر ایمان و کمترین آن مربوط به عنصر اخلاق بود. طباطبایی و قاسم‌نژاد (۱۳۹۵) در پژوهشی با عنوان تحلیل محتوای کتاب پیام‌های آسمان پایه هشتم بر اساس روش ویلیام رومی به این نتیجه رسیدند که ضریب درگیری دانش‌آموزان با تصاویر کتاب ۲/۰ درصد است که منجر به درگیری دانش‌آموزان با تصاویر نمی‌شود، لذا نتیجه گرفتند که تصاویر کتاب غیرفعال و غیرپویا بوده است. نتایج پژوهش علیزاده و علوی (۱۳۹۴) درباره بررسی محتوای کتاب هدیه‌های آسمان پایه سوم ابتدایی از منظر اصول انتخابی محتوای آموزشی در قرآن کریم نشان داد که از

میان چهار اصل استخراج‌شده به همراه شاخص‌های آن از قرآن کریم هدایت‌کنندگی محتوا و انگیزه‌بخشی محتوا در این کتاب از جایگاه مناسبی برخوردار بود. قاسمی و کاظمی (۱۳۹۳) در پژوهش خود با عنوان تحلیل محتوای کتاب‌درسی هدیه‌های آسمان پایه ششم ابتدایی و میزان انطباق آن با مبانی قرآنی سند تحول بنیادین آموزش و پرورش به این نتیجه رسیدند که از ۲۳ هدف تدوین‌شده در کتاب، به ترتیب ۵/۴۵ درصد اهداف چندبخشی، ۲۴/۴ درصد اهداف صحیح، ۱۵/۲ درصد اهداف چندسطحی و همچنین از بین حوزه‌های یادگیری به حیطه شناختی به خصوص طبقه دانش بیش از سایر حیطه‌ها و طبقات یادگیری توجه شده و ارجاع به آیات قرآنی مطلوب بود. در پژوهشی دیگر تقوی‌نژاد (۱۳۹۳) ضمن تحلیل محتوای برنامه‌درسی پیام آسمانی دوره متوسطه اول از حیث میزان توجه به مؤلفه‌های هوش اخلاقی گزارش کرد که در مجموع در در اهداف مصوب برنامه‌درسی پیام‌های آسمان دوره متوسطه اول به ترتیب ۴۷ درصد و ۳۷/۵ درصد در کتاب درسی پایه‌های هفتم و نهم به مؤلفه‌های هوش اخلاقی توجه شده است که این امر از کم‌توجهی به مؤلفه‌های هوش اخلاقی در کتب مزبور حکایت دارد. موسوی و نیلی (۱۳۹۳) در پژوهشی با عنوان تحلیل و بررسی نمود ارزش‌های انسانی و اخلاقی در حوزه برنامه‌ریزی درسی بر اساس آموزه‌های دینی به این نتیجه رسیدند که بر مبنای آموزه‌های دینی، معنویت و معنویت‌گرایی عمده‌ترین وجه و خصیصه یک نظام آموزشی تلقی می‌شود. رویکرد معنوی به تربیت و توجه خاص به تربیت معنوی فراگیران می‌توان زمینه را برای پرداختن به نیازهای اساسی آنان را فراهم کند. در پژوهشی دیگر درامامی (۱۳۹۰) ضمن تحلیل محتوای کتاب‌های بخوانیم، تعلیمات اجتماعی (مدنی)، هدیه‌های آسمان و قرآن پایه‌های سوم تا پنجم ابتدایی به منظور بررسی برخی مقوله‌های تربیت اخلاقی گزارش کرد که در کتب مورد بررسی بیشتر مطالب به شکل انتزاعی ارائه شده و از شیوه‌های مناسب با رده سنی متربیان در جهت ارتقای شناخت و نگرش اخلاقی و در نتیجه التزام به آموزه‌های اخلاقی در آنان کمتر بهره گرفته شده است.

اهمیت انتقال مفاهیم و ارزش‌های اخلاقی از یک سو و بررسی تناسب محتوای کتب درسی با شایستگی‌های پایه اخلاقی مورد نظر برنامه‌درسی ملی از سوی دیگر، ضرورت انجام پژوهش‌های مرتبط که در آن به بررسی میزان انطباق محتوای کتب‌درسی مرتبط با برنامه‌درسی ملی می‌پردازند مضاعف می‌گردد. زیرا عدم تناسب میان اهداف تعیین شده با محتوای

برنامه‌درسی، مجریان و ذینفعان را در دستیابی به اهداف نظام آموزشی دلسرد می‌سازد. همچنین بررسی پیشینه پژوهش‌های انجام شده، حاکی از آن است که در هیچ یک از پژوهش‌های قبلی محتوای کتاب‌های مرتبط با اخلاق از منظر توجه به شایستگی‌های اخلاقی برنامه‌درسی ملی بررسی نشده است. از این رو در پژوهش حاضر تلاش شد تا محتوای کتاب پیام‌های آسمان پایه‌های هفتم، هشتم و نهم از منظر توجه و میزان همخوانی با شایستگی‌های پایه اخلاقی برنامه‌درسی ملی تحلیل گردد تا بدین وسیله با بررسی مفاهیم، مضامین و پیام‌های مربوط، تصویری دقیق از میزان توجه به شایستگی‌های اخلاقی برنامه‌درسی ملی در محورهای سه‌گانه دانش و شناخت، نگرش و تمایلات و رفتار و عمل مرتبط فراهم و برنامه‌ریزان درسی و مؤلفان کتب پیام‌های آسمان را در بازنگری محتوا یاری نمود. لذا این تحقیق با هدف تحلیل محتوای کتاب درسی پیام‌های آسمان دوره متوسطه اول از منظر توجه به شایستگی‌های پایه اخلاقی برنامه‌درسی ملی انجام شد.

روش تحقیق

در تحقیق حاضر، روش پژوهش توصیفی و روش جمع‌آوری داده‌ها، سندکاوی کتاب‌های درسی است که با روش کدگذاری کورین و اشتراوس انجام شده است. در این تحقیق کتب درسی پیام‌های آسمان دوره متوسطه اول در سال تحصیلی ۹۶-۱۳۹۵ به دلیل ارتباط مستقیم با حوزه تربیت اخلاقی به‌عنوان جامعه آماری در نظر گرفته شد. همچنین سه جلد از کتاب درسی پیام‌های آسمانی پایه‌های هفتم، هشتم و نهم مشتمل بر ۱۶ فصل، ۴۲ درس و ۴۲۵ صفحه به روش نمونه‌گیری هدفمند به‌عنوان نمونه تحقیق انتخاب گردید. ابزار گردآوری اطلاعات، سیاهه تحلیل محتوای کتاب‌های درسی بر اساس شایستگی‌های اخلاقی برنامه‌درسی ملی بود. تحلیل محتوا به‌عنوان روشی برای توصیف عینی، نظام‌دار و کمی متغیرها است و کدگذاری در آن بر اساس مفاهیم مورد نظر و عملیاتی کردن متغیرها صورت می‌گیرد. در این پژوهش، واحد ثبت^۱ که به بخش معنادار و قابل رمزگذاری محتوا اطلاق می‌گردد (سرمد و همکاران، ۱۳۸۳: ۱۳۴)، «مضمون» است. از این رو پس از بررسی محتوای کتاب‌ها، عبارت‌های حاوی مضمون یا کلمه مرتبط با شایستگی‌های اخلاقی مندرج در برنامه‌درسی ملی با روش فیش‌برداری از کتاب

پیام‌های آسمان دوره متوسطه اول استخراج و به‌عنوان داده‌های پژوهش برای مرحله کدگذاری و شمارش آماده شد. کدهای اولیه در هر درس پالایش و با توجه به سنخیت و تجانس هر کد با سایر کدها در ذیل یک مفهوم کلان‌تر قرار گرفتند و این فرایند بارها تکرار شد. پس از پالایش مکرر، کدهای اولیه که از نظر معنایی تشابه بیشتری باهم داشتند به زیرمقوله و زیرمقوله‌ها نیز هر یک بر اساس تجانس مفهومی به‌عنوان مقوله سازماندهی شدند. به منظور تبیین، مقوله‌بندی و رفع تناقض‌های موجود در تفسیر فرایند بازگشت مکرر به متن صورت گرفت. در جدول ۱ نمونه‌ای از نتایج فرایند پالایش و طبقه‌بندی مفاهیم اخلاقی مرتبط در محتوای کتاب پیام‌های آسمان دوره اول متوسطه نمایش داده شده است.

جدول ۱. نمونه‌ای از نتایج فرایند پالایش و طبقه‌بندی مفاهیم اخلاقی مرتبط در محتوای کتاب پیام‌های آسمان دوره اول متوسطه

کتاب و درس	مفاهیم اولیه	مفاهیم فرعی	مفاهیم کلی	مضمون اصلی
	چشم‌پوشی وظیفه هر مرد و زن در برابر نگاه نامحرم	پرهیز از نگاه بد به نامحرم	حفظ نگاه	
	نگاه به نامحرم تیری از تیرهای شیطان	نزدیکی فاصله میان نگاه و گناه	حفظ نگاه	حیا
	پوشش نامناسب سبب کم‌ارزش شدن زن در جامعه	داشتن پوشش مناسب مصادیقی از حیا	رعایت پوشش	
درس هشتم پایه هفتم (صفحات ۷۳-۶۶)	بی‌توجهی به اصل حجاب باعث آلودگی فضای اخلاقی جامعه	دوری انسان از خدا از نتایج بی‌توجهی به حجاب	رعایت پوشش	
	پوشش نامناسب عامل افزایش طلاق	دوری انسان از خدا از نتایج بی‌توجهی به حجاب	رعایت پوشش	حجاب
	رعایت آداب صحیح سخن گفتن در برابر نامحرم به‌عنوان وظیفه	پرهیز از سخن گفتن با ناز و تحریک نامحرم	آثار استفاده نادرست از زبان	
	رعایت آداب برخورد با دیگران و پرهیز از تحریک افراد	حرمت استفاده از کلمات مبتذل در برابر نامحرم	حفظ خود از خویشنداری نامحرمان	

ابزار گردآوری داده‌ها در این پژوهش، فرم فیش‌برداری و چک‌لیست تحلیل محتوای محقق‌ساخته منطبق بر مضامین مرتبط با شایستگی‌های پایه اخلاقی مندرج در برنامه‌درسی ملی مصوب شورای عالی آموزش و پرورش در سال ۱۳۹۲ بود. داده‌ها با بررسی کتب پیام‌های آسمان پایه هفتم تا نهم در یک بازه زمانی سه ماهه از طریق چک‌لیست و آرسی شایستگی‌های پایه اخلاقی گردآوری شدند. پس از گردآوری نمونه‌های آماری به تلخیص، کدبندی و

دسته‌بندی آنها اقدام شد و طی آن مضامین اخلاقی در سه محور (مقوله) اصلی و مقوله‌های فرعی زیر دسته‌بندی شدند.

الف) شناخت و معرفت: ارزشمند دانستن عالم، قدرشناسی، علم‌آموزی و یادگیری مادام‌العمر، ارزشمند دانستن مخلوقات هستی و محیط زیست.

ب) گرایش و تمایل: تعهد به ارزش‌های صدق، صبر، احسان، حیا، شجاعت، قناعت، عدالت، نوع‌دوستی، تکریم والدین و معلم در شئون و مناسبات فردی و اجتماعی، رضا و ارزش قائل شدن برای کار و معاش حلال و داشتن روحیه تلاش مستمر.

ج) عمل و رفتار: حسن خلق، التزام به اصول و ارزش‌های اخلاقی در استفاده از علوم و فناوری‌های نوین، تقدم بخشیدن منافع ملی بر گروهی و منافع جمعی بر فردی و رعایت تقوی الهی در شئون زندگی فردی و اجتماعی و خویشتنداری.

برای تعیین روایی، محتوای چک‌لیست‌ها طبق شایستگی‌های پایه اخلاقی از نظر صاحب‌نظران گذشت و پس از اعمال نظرات اصلاحی مورد تأیید آنان قرار گرفت. جهت برآورد پایایی، کتاب‌های منتخب سه بار مطالعه و پس از تسلط کامل بر متن، تحلیل و پس از آن با فاصله بیست روز کتاب‌ها مجدداً مورد تحلیل قرار گرفتند که ضریب همبستگی ۰/۸۹ بدست آمد که بیانگر پایایی بالایی بود.

در جدول (۲) نتایج حاصل از تحلیل محتوای کتب پیام‌های آسمان دوره متوسطه اول از نظر میزان توجه به شایستگی‌های پایه اخلاقی بر اساس سه محور شناخت و معرفت، گرایش و تمایل و عمل و رفتار نمایش داده شده است.

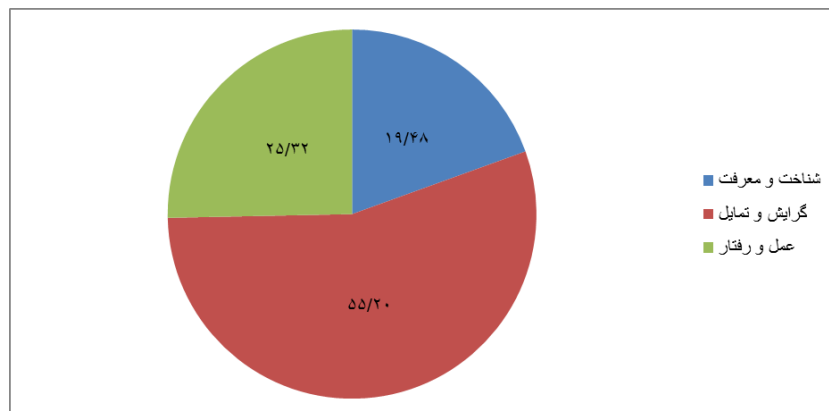
جدول ۲. نتایج فراوانی و درصد فراوانی تحلیل محتوای کتب پیام‌های آسمان دوره متوسطه اول از نظر میزان توجه به شایستگی‌های پایه اخلاقی بر اساس سه محور شناخت و معرفت، گرایش و تمایل و عمل و رفتار

محورها	مضمون	پایه هفتم		پایه هشتم		پایه نهم		مجموع
		فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	
شناخت و معرفت	ارزشمند دانستن عالم، علم‌آموزی و یادگیری مادام‌العمر	۹	۵۸	۰	۰	۰	۰	۵،۹
	قدرشناسی	۱۱	۷،۱	۴	۲،۶	۶	۳،۹	۱۳،۶
معرفت زیست	ارزشمند دانستن مخلوقات هستی و محیط زیست	-	-	-	-	-	-	۰
	مجموع	۲۰	۱۲،۹	۴	۲،۶	۶	۳،۹	۱۹،۴

۳,۹	۶	۰	-	۰	-	۳,۹	۶	صدق	گرایش و تمایلات (متعهد به ارزش- های اخلاقی)
۹,۷	۱۵	۴,۵	۷	۳,۲	۵	۱,۹	۳	صبر	
۱,۲	۲	۰	-	۰	-	۱,۲	۲	احسان	
۸,۴	۱۳	۰	-	۴,۵	۷	۳,۹	۶	حیا	
۳,۹	۶	۰	-	۰	-	۳,۹	۶	شجاعت	
۱,۲	۲	۰	-	۱,۲	۲	۰	-	رضا	
۰	۰	۰	-	۰	-	۰	-	قناعت	
۶,۴	۱۰	۳,۹	۶	۲,۶	۴	۰	-	نوع دوستی	
۷,۸	۱۲	۰	-	۲,۶	۴	۵,۲	۸	تکریم والدین و معلم در شئون و مناسبات فردی و اجتماعی	
۸,۴	۱۳	۰	-	۶,۴	۱۰	۱,۹	۳	ارزش قائل شدن برای کار معاش حلال و داشتن روحیه تلاش مستمر	
۳,۹	۶	۰	-	۰	-	۳,۹	۶	عدالت	
۵۵,۱	۸۵	۸,۴	۱۳	۲۰,۷	۳۲	۲۶	۴۰	مجموع	
۳,۹	۶	۰	-	۲,۶	۴	۱,۲	۲	رعایت تقوی الهی در شئون زندگی فردی و اجتماعی	
۱,۹	۳	۱,۹	۳	۰	-	۰	-	تقدم بخشیدن منافع ملی بر منافع گروهی و فردی	
۳,۲	۵	۳,۲	۵	۰	-	۰	-	التزام به اصول و ارزشهای اخلاقی در استفاده از علوم و فناوری‌های نوین	
۱۱,۷	۱۸	۲,۶	۴	۵,۱	۸	۳,۹	۶	خوبشنداری	
۴,۵	۷	۰	-	۰	-	۴,۵	۷	حسن خلق	
۲۵,۳	۳۹	۷,۸	۱۲	۷,۸	۱۲	۹,۷	۱۵	مجموع	
۱۰۰	۱۵۴	۲۰	۳۱	۳۱	۴۸	۴۸,۷	۷۵	جمع کل	

به طور کلی یافته‌ها نشان داد که ۱۵۴ مرتبه به شایستگی‌های پایه اخلاقی مورد نظر برنامه درسی ملی اشاره شده که در کتب پیام‌های آسمان هفتم، هشتم و نهم به ترتیب ۷۵ (۴۸/۷ درصد)، ۴۸ (۳۱/۲ درصد) و ۳۱ (۲۰/۱ درصد) بار به آنها اشاره شده است. همچنین محور گرایش و تمایل در مقایسه با دو محور شناخت و معرفت و عمل و رفتار در پایه‌های هفتم، هشتم و نهم به ترتیب با مقدار فراوانی ۴۰ (۲۵/۹ درصد)، ۳۲ (۲۰/۸ درصد) و ۱۳ (۸/۵ درصد) بیشترین فراوانی را دارد. به عبارت دیگر محور گرایش و تمایل دارای ۸۵ فراوانی (۵۵/۲ درصد) از مجموع ۱۵۴ فراوانی بود، در حالی که محور عمل و رفتار دارای ۳۹ فراوانی (۲۵/۳ درصد) و محور شناخت و معرفت دارای ۳۰ فراوانی (۱۹/۵ درصد) است. علاوه بر آن در کتاب پایه هفتم مضمون قدرشناسی با ۱۱ فراوانی (۷/۱۴ درصد)، در کتاب پایه هشتم مضمون ارزشمندی کار و روحیه تلاش مستمر با ۱۰

فراوانی (۶/۴۹ درصد) و در کتاب پایه نهم مضمون قدرشناسی با ۲۱ فراوانی (۱۳/۶۴ درصد) از بیشترین سهم در میان مضمون‌ها برخوردار بوده است. در نمودار ۱ نحوه توزیع شایستگی‌های پایه اخلاقی بر اساس محورهای سه‌گانه شناخت و معرفت، گرایش و تمایل و عمل و رفتار نمایش داده شده است.

نمودار ۱. نحوه توزیع شایستگی‌های پایه اخلاقی بر اساس محورهای سه‌گانه

نتایج نشان داد که محور شناخت و معرفت با ۵۵/۲۰ درصد بیشترین و محور گرایش و تمایل با ۱۹/۳۲ درصد کمترین درصد را در میان محورهای سه‌گانه شایستگی‌های پایه اخلاقی دارند. همچنین، نتایج تحلیل داده‌های حاصل از بررسی میزان هم‌خوانی مضامین اخلاقی مندرج در محتوای کتب با شایستگی‌های پایه اخلاقی برنامه‌درسی ملی نشان داد که در کتب پیام‌های آسمان پایه‌های هفتم، هشتم و نهم برخی از مضامین اخلاقی شناسایی شده با شایستگی‌های پایه اخلاقی برنامه‌درسی ملی همخوانی ندارد. در جدول ۳ نتایج مضامین اصلی در کتب پیام‌های آسمان پایه‌های هفتم، هشتم و نهم از نظر میزان توجه به شایستگی‌های پایه اخلاقی برنامه‌درسی ملی نمایش داده شده است.

جدول ۳. نتایج تحلیل آماری مضامین اصلی اخلاقی در محتوای کتب پیام‌های آسمان پایه‌های هفتم،

هشتم و نهم از نظر همخوانی با شایستگی‌های پایه اخلاقی برنامه‌درسی ملی

پایه	تعداد کل مضامین اصلی		تعداد مضامین توجه شده		تعداد مضامین توجه نشده	
	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد
هفتم	۱۹	۳۵/۸۵	۱۳	۴۴/۸۳	۶	۲۵
هشتم	۱۹	۳۵/۸۵	۹	۳۱/۰۳	۱۰	۴۱/۶۷
نهم	۱۵	۲۸/۳۰	۷	۲۴/۱۴	۸	۳۳/۳۳
مجموع	۵۳	۱۰۰	۲۹	۵۴/۷۲	۲۴	۴۵/۲۸

به طور کلی نتایج نشان داد که از مجموع ۵۳ مضمون اصلی شناسایی شده در محتوای کتب سه پایه (۱۹ مضمون پایه هفتم، ۱۹ مضمون پایه هشتم و ۱۵ مضمون پایه نهم) به ۲۹ مضمون (۵۴/۷۲ درصد) مورد توجه قرار گرفته است و به ۲۴ مضمون (۴۵/۲۸ درصد) توجه نشده است. همچنین بیشترین سهم از مضامین توجه شده مربوط به پایه هفتم با ۴۴/۸۳ درصد (۱۳ مضمون) و کمترین سهم مربوط به پایه نهم با ۲۴/۱۴ درصد (۷ مضمون) است. علاوه بر آن بیشترین سهم بی‌توجهی به مضامین اصلی با ۴۱/۶۷ درصد (۱۰ مضمون) مربوط به پایه هشتم و کمترین درصد مربوط به پایه هفتم با ۲۵ درصد (۶ مضمون) است.

بحث و نتیجه‌گیری

برنامه‌درسی ملی به‌عنوان نقشه جامع یادگیری برنامه‌های درسی و تربیتی زمینه ایجاد تحول در مفاهیم و محتوای آموزشی و امکان کسب شایستگی‌های اخلاقی را در دانش‌آموزان فراهم می‌کند. در این سند، «اخلاق» به‌عنوان یکی از شایستگی‌های مورد انتظار برای دانش‌آموزان در حوزه تربیت و یادگیری حکمت و معارف اسلامی است. لذا با توجه به اهمیت درس پیام‌های آسمان در پرورش شایستگی‌های اخلاقی موردنظر برنامه‌درسی ملی در محورهای سه‌گانه دانش و شناخت، نگرش و تمایلات و رفتار و عمل، این تحقیق با هدف تحلیل محتوای کتاب درسی پیام‌های آسمان دوره متوسطه اول از منظر توجه به شایستگی‌های پایه اخلاقی برنامه‌درسی ملی و ارائه راهکارهایی برای مؤلفان کتب درسی پیام‌های آسمان دوره متوسطه اول انجام شد.

یافته‌ها نشان داد که از مجموع ۱۵۴ فراوانی شناسایی شده مرتبط با شایستگی‌های پایه اخلاقی برنامه‌درسی ملی در سه کتاب، سهم هر یک از پایه‌های هفتم، هشتم و نهم به ترتیب ۷۵، ۴۸ و ۳۱ مورد بود. از نظر توزیع فراوانی شایستگی‌های در بین محورهای سه‌گانه، محور گرایش و تمایلات با ۸۵ فراوانی از بیشترین و محور شناخت و معرفت با ۳۰ فراوانی کمترین سهم برخوردار بود. علاوه بر آن از مجموع ۱۹ شایستگی اخلاقی پایه مورد نظر برنامه‌درسی ملی در کتب پایه‌های هفتم، هشتم و نهم صرفاً به ترتیب به ۱۳، ۹ و ۶ شایستگی توجه شده بود. این نتایج از جهاتی با نتایج پژوهش نوری و همکاران (۱۳۹۷)، کریمیان و همکاران (۱۳۹۶)، طباطبایی و قاسم‌نژاد (۱۳۹۵)، علیزاده و علوی (۱۳۹۴)، قاسمی و کاظمی (۱۳۹۳)، تقوی‌نژاد (۱۳۹۳)، موسوی و نیلی (۱۳۹۳) و درامامی (۱۳۹۳) همسو بود. برای نمونه، نوری و همکاران (۱۳۹۷) در پژوهشی به این نتیجه رسیدند که عناصر تعقل، ایمان، علم، عمل و اخلاقی به ترتیب ۱۹/۷۹

درصد، ۲۷/۸۹ درصد، ۳۳/۹۸ درصد، ۱۳/۱۷ درصد و ۵/۱۷ درصد فراوانی داشت. در این کتب بیشترین ضریب اهمیت مربوط به عنصر ایمان و کمترین آن مربوط به عنصر اخلاق بود. در پژوهشی دیگر قاسمی و کاظمی (۱۳۹۳) گزارش کردند که از ۲۳ هدف تدوین شده در کتاب به ترتیب ۵/۴۵ درصد اهداف چندبخشی، ۲۴/۴ درصد اهداف صحیح، ۱۵/۲ درصد اهداف چندسطحی و همچنین از بین حوزه‌های یادگیری به حیط شناختی به خصوص طبقه دانش بیش از سایر حیطه‌ها و طبقات یادگیری توجه شده بود و ارجاع به آیات قرآنی مطلوب بود. علاوه بر آن نتایج پژوهش تقوی‌نژاد (۱۳۹۳) نشان داد که در اهداف برنامه‌درسی پیام‌های آسمانی پایه-های هفتم و نهم به مؤلفه‌های هوش اخلاقی کم‌توجهی شده‌است. به طوری که از بین اهداف اخلاقی مصوب دوره، کتاب پیام‌های آسمان پایه‌های هفتم و نهم به ترتیب ۷/۴۱ درصد و ۵/۳۷ درصد به مؤلفه‌های هوش اخلاقی توجه داشته‌است. در کتاب راهنمای معلم پایه‌های هفتم و نهم این میزان به ترتیب ۱۰/۰۶ و ۷/۵۵ درصد و در تصاویر کتاب درسی به ترتیب ۲۳/۰۷ درصد و ۹/۰۹ درصد به مؤلفه‌های هوش اخلاقی توجه شده که حاکی از کم‌توجهی به مؤلفه‌های هوش اخلاقی در این کتب می‌باشد.

در کتاب پیام‌های آسمان شایستگی‌های اخلاقی در سه محور اصلی شناخت و معرفت، گرایش و تمایل و عمل و رفتار تدوین شده‌است. موضوعی که از سوی علمای تعلیم و تربیت اسلامی به‌عنوان سه ضلع تربیت مورد تأکید قرار گرفته‌است. بدین معنی که با ایجاد و ارتقای شناخت و معرفت در متربیان، نگرش‌ها و تمایلات آن‌ها به گونه‌ای شکل گیرد که سبب ایجاد عمل و رفتار مبتنی بر بینش و بصیرت شود. براین وجود، بررسی‌ها نشان داد که به برخی از شایستگی‌های پایه اخلاقی برنامه‌درسی ملی در این کتاب درسی توجه نشده و به برخی دیگر توجه اندکی شده‌است. برای مثال تحلیل داده‌های حاصل از بررسی مضامین مرتبط با محورهای سه‌گانه در کتب سه پایه نشان داد که در پیام‌های آسمان پایه هفتم با وجود آنکه مضمون قدرشناسی با ۱۱ فراوانی از بیشترین توجه در بین مضامین محور شناخت و معرفت برخوردار بوده‌است، اما به مضامین ارزشمند دانستن علم، علم‌آموزی و یادگیری مادام‌العمر توجه نشده‌است. همچنین به مضامین رضا، قناعت و نوع‌دوستی در محور گرایش و تمایلات و مضامین تقدم بخشیدن منافع ملی بر منافع گروهی و فردی و التزام به اصول و ارزش‌های اخلاقی در استفاده از علوم و فناوری‌های نوین در محور رفتار و عمل نیز توجهی نشده‌است. تحلیل فراوانی مضامین اخلاقی مندرج در

کتاب هشتم نیز حاکی است که در محور شناخت و معرفت به مضامین ارزشمند دانستن علم، علم آموزی و یادگیری مادام‌العمر و ارزشمند دانستن مخلوقات هستی و محیط زیست توجه نشده است. در محور گرایش با آنکه مضامین ارزش‌گذاری برای کار و معاش حلال با ۱۰ فراوانی و رضا با ۲ فراوانی به ترتیب بیشترین و کمترین توجه را در بین مضامین برخوردار بودند، اما در این محور به مضامین صدق، احسان، شجاعت، قناعت و عدالت توجه نشده است. تحلیل فراوانی مضامین اخلاقی مورد نظر در محور رفتار و عمل نشان داد که با آنکه خویشتنداری با ۸ فراوانی بیشتری توجه را در بین مضامین به خود اختصاص داده است، اما به تقدم بخشیدن منافع ملی بر منافع گروهی و فردی، التزام به اصول و ارزش‌های اخلاقی در استفاده از علوم و فناوری‌های نوین و حسن خلق توجه نشده است. بالاخره تحلیل فراوانی مضامین اخلاقی مندرج در کتاب نهم نیز نشان داد به مضامین ارزشمند دانستن علم، علم‌آموزی و یادگیری مادام‌العمر و ارزشمند دانستن مخلوقات هستی و محیط زیست در محور شناخت و معرفت، مضامین صدق، احسان، حیا، شجاعت، رضا، تکریم والدین و معلم در شئون و مناسبات فردی و اجتماعی، ارزش قائل شدن برای کار، قناعت و عدالت در محور گرایش و تمایل و رعایت تقوای الهی و حسن خلق در محور رفتار و عمل توجه نشده است.

بررسی میزان همخوانی مضامین اخلاقی مندرج در محتوای کتب با شایستگی‌های پایه اخلاقی برنامه‌درسی ملی حاکی از عدم همخوانی کامل مضامین مشاهده شده با شایستگی‌های پایه اخلاقی برنامه‌درسی ملی در محتوای کتاب هدیه‌های آسمان حکایت دارد. بدین معنی که در محتوای کتب مزبور، علاوه بر شایستگی‌های پایه اخلاقی مورد نظر برنامه‌درسی ملی به مضامین اخلاقی دیگری نیز پرداخته شده است. در کتاب پیام‌های آسمان پایه هفتم به یک مضمون اخلاقی در محور «شناخت و معرفت»، سه مضمون در محور «گرایش و تمایلات» و دو مضمون در محور «رفتار و عمل»، در کتاب پیام‌های آسمان پایه هشتم به دو مضمون اخلاقی در محور «شناخت و معرفت»، پنج مضمون در محور «گرایش و تمایلات» و دو مضمون در محور «رفتار و عمل» و در کتاب پیام‌های آسمان پایه نهم به دو مضمون اخلاقی در محور «شناخت و معرفت»، نه مضمون در محور «گرایش و تمایلات» و دو مضمون در محور «رفتار و عمل» توجه نشده و به جای آن‌ها به شش، ده و هشت مضمون دیگر پرداخته شده است. عزت و کرامت، امانت‌داری، سادگی و اخلاص، بخشندگی و ایثار، وفای به عهد و پرهیز از تنبلی در کتاب پیام‌های آسمان

هفتم، عفو و گذشت، ارزش تفکر، پرهیز از اسراف، دروغ، غیبت و ناسزاگویی در کتاب پیام‌های آسمان هشتم و همدلی و همراهی، پرهیز از تمسخر، رازداری، انفاق و ارزش خیرخواهی در کتاب پیام‌های آسمان نهم مورد توجه قرار گرفته است که با شایستگی‌های پایه اخلاقی برنامه‌درسی ملی همخوانی ندارد که این امر از عدم هماهنگی محتوای کتاب پیام‌های آسمانی با مضامین اخلاقی مورد تاکید برنامه‌درسی ملی حکایت دارد.

در مجموع از یافته‌های تحقیق می‌توان نتیجه گرفت که در کتاب پیام‌های آسمان دوره متوسطه اول بیشترین اهتمام بر افزایش گرایش و تمایل متربیان به شایستگی‌های اخلاقی موردنظر برنامه‌درسی ملی مبذول شده است. شاید بتوان چنین استنباط کرد که به دلیل ارائه مطالب اخلاقی بنیادین در محتوای کتب پایه‌های پیشین، شناخت و معرفت اولیه نسبت به اصول و ارزش‌های اخلاقی در متربیان ایجاد شده و در کتب مرتبط دوره متوسطه دوم با ارائه مطالب تکمیلی ارتقای معرفت اخلاقی در آنان محقق خواهد شد. با این حال اگر منظور از شایستگی‌های پایه اخلاقی برنامه‌درسی ملی در حوزه رفتار و عمل به مفهوم کامل آن یعنی ایجاد مهارت‌های اخلاقی ضروری در متربیان مدنظر باشد، می‌توان چنین نتیجه گرفت که از یک سو با توجه به مقتضیات سنی متربیان و تحولات دوران بلوغ و ضرورت توجه جدی به ایجاد مبانی رفتارهای اخلاقی در دوره موردنظر در کتب منتخب دوره متوسطه اول و جای خالی ارائه فعالیت‌های عملی مناسب به متربیان و توزیع نه چندان مناسب شایستگی‌های پایه اخلاقی برنامه‌درسی ملی در کتب منتخب و همچنین عدم همخوانی کامل مضامین اخلاقی با شایستگی‌های پایه اخلاقی برنامه‌درسی ملی کتاب پیام‌های آسمان دوره متوسطه اول نیازمند بازنگری است.

بر اساس نتایج پژوهش مبنی بر توجه نامناسب به شایستگی‌های پایه اخلاقی برنامه‌درسی ملی در محتوای کتاب پیام‌های آسمانی دوره متوسطه اول و ضرورت طراحی راهنمای حوزه‌های یادگیری پیشنهاد می‌گردد در طراحی و تدوین راهنمای برنامه‌درسی حوزه یادگیری حکمت و معارف اسلامی به‌عنوان حوزه مرتبط با اخلاق تسریع گردد. همچنین نظر به اهمیت فراوان ایجاد و ارتقای شایستگی‌های پایه اخلاقی در متربیان توصیه می‌شود در دوره متوسطه اول اخلاق به‌عنوان یک برنامه‌درسی مستقل طراحی و ارائه گردد. علاوه بر آن بر اساس نتایج پژوهش، مبنی بر ضرورت بازنگری در کتاب پیام‌های آسمان دوره متوسطه اول و به منظور ایجاد تعادل در

سازماندهی و ارائه شایستگی‌های پایه اخلاقی در محتوای کتب پیام‌های آسمان دوره پیشنهاد می‌گردد از یافته‌های تحقیق حاضر در تدوین مجدد کتاب پیام‌های آسمان بهره گرفته شود.

منابع

- تقوی‌نژاد، حجت‌اله. (۱۳۹۳). **تحلیل محتوای برنامه‌درسی پیام آسمانی دوره متوسطه اول از حیث میزان توجه به مولفه‌های هوش اخلاقی**. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه آزاد اسلامی واحد مرودشت.
- حسینی، محمد. (۱۳۹۵). **بررسی رویکرد تربیت اخلاقی در نظام تربیت رسمی و عمومی دوره ابتدایی**. **مجله تربیت اسلامی**، ۱۱(۲۲)، ۵۱-۲۵.
- درامامی، نرگس. (۱۳۹۰). **تحلیل محتوای کتاب‌های بخوانیم، تعلیمات اجتماعی (مدنی)**، هدیه‌های آسمان و قرآن پایه‌های سوم تا پنجم ابتدایی سال ۱۳۸۸ به منظور بررسی برخی مقوله‌های تربیت اخلاقی. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه علامه طباطبایی تهران.
- دیبايي صابر، محسن؛ جعفری ثانی، حسین و آیتی، محسن. (۱۳۸۹). **میزان درگیری برنامه‌درسی فارسی دوره ابتدایی (پایه سوم و چهارم) با مهارت‌های سواد خواندن بر اساس مطالعه بین‌المللی پرلز**. **فصلنامه نوآوری‌های آموزشی**، ۹(۳۶)، ۴۹-۲۹.
- رئیس‌دانا، فرخ لقا (۱۳۷۴). **تحقیق و بررسی محتوای برنامه درسی ریاضی دوره راهنمایی**. **فصلنامه تعلیم و تربیت**، شماره ۲۱.
- سجادی، سیدمهدی. (۱۳۸۴). **تبیین و ارزیابی رویکرد عقلانی به تربیت دینی (قابلیت‌ها و کاستی‌ها)**. **نوآوری‌های آموزشی**، ۴(۱۱)، ۵۵-۳۵.
- سرمد، زهره؛ بازرگان، عباس و حجازی، الهه. (۱۳۹۷). **روش‌های تحقیق در علوم رفتاری**. تهران: انتشارات آگه.
- سلیمان‌نژاد، اکبر. (۱۳۹۲). **روش‌های تدریس تعلیمات دینی (هدیه آسمانی)**. تهران: انتشارات سمت.
- سمیعی، اعظم و افضل خانی، مریم. (۱۳۹۲). **تحلیل محتوای کتاب هدیه‌های آسمانی پایه ششم ابتدایی از منظر فعال و غیرفعال بودن بر اساس روش ویلیام رومی در سال تحصیلی ۹۲-۱۳۹۱**. **مجله پژوهش‌های برنامه‌درسی**، ۳(۲)، ۱۳۶-۱۱۹.
- شورای عالی آموزش و پرورش. (۱۳۹۰). **برنامه‌درسی ملی جمهوری اسلامی ایران**. تهران: انتشارات سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی.
- طباطبایی، مینو و قاسم‌نژاد، مریم. (۱۳۹۵). **تحلیل محتوای کتاب پیام‌های آسمان پایه هشتم بر اساس روش ویلیام رومی در سال تحصیلی ۹۵-۱۳۹۴**. اولین کنگره ملی توانمندسازی جامعه در حوزه جامعه‌شناسی، علوم تربیتی و مطالعات اجتماعی و فرهنگی، تهران: مرکز توانمندسازی مهارت‌های فرهنگی و اجتماعی جامعه، ۳۷-۲۹.

- عریضی سامانی، سیدحمیدرضا و عابدی، احمد. (۱۳۸۲). تحلیل محتوای کتاب‌های درسی دوره ابتدایی بر حسب سازه انگیزه پیشرفت. **مجله نوآوری‌های آموزشی**، ۲(۵)، ۵۴-۲۹.
- علیزاده، مژده و علوی، سیدحمیدرضا. (۱۳۹۴). بررسی محتوای کتاب هدیه‌های آسمان مقطع سوم ابتدایی (تالیف ۱۳۹۲) از منظر اصول انتخابی محتوای آموزشی در قرآن کریم. **اسلام و پژوهش‌های تربیتی**، ۷(۱)، ۹۰-۷۱.
- قاسمی، حسین و کاظمی، محمود. (۱۳۹۳). تحلیل محتوای کتاب درسی هدیه‌های آسمان پایه ششم ابتدایی و میزان انطباق آن با مبانی قرآنی و سند تحول بنیادین آموزش و پرورش. **فصلنامه نوآوری‌های آموزشی**، ۱۳(۴)، ۱۱۶-۱۰۰.
- کریمیان، حسین؛ ناطقی، فائزه و سیفی، محمد. (۱۳۹۶). ارزیابی و تحلیل محتوای کتب هدیه‌های آسمان بر مبنای مهارت‌های تفکر انتقادی. **فصلنامه پژوهشنامه تربیتی**، ۱۲(۵۱)، ۹۴-۱۱۸.
- موسوی، ستاره و نیلی، محمدرضا. (۱۳۹۳). تحلیل و بررسی نمود ارزش‌های انسانی و اخلاقی در حوزه برنامه‌ریزی درسی بر اساس آموزه‌های دینی. **مجله مهندسی فرهنگی**، ۸(۷۹)، ۱۴۲-۱۲۳.
- نوری، محمدرحیم؛ احمدوند، محمدعلی و غفاری، محمد. (۱۳۹۷). میزان هم‌خوانی برنامه‌درسی معارف اسلامی (محتوی و اهداف) دوره عمومی آموزش و پرورش ایران با اهداف (شایستگی‌های پایه) سند تفصیلی برنامه‌درسی ملی. **فصلنامه رهبری و مدیریت آموزشی**، ۱۲(۳)، ۲۹۵-۲۷۹.